

Valorizacija prostora i tradicijske arhitekture općine Dugo Selo

Ksenija Marković

Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb

Primljeno: 7. 9. 1986.

U proljeće 1986. god. završen je konzervatorski rad na podlogama za Prostorni plan općine Dugo Selo, koji je izvela ekipa Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu za potrebe Urbanističkog instituta SR Hrvatske. Donosimo rezultate konzervatorskih, terenskih i arhivskih istraživanja etnologa.

Prvi izvori o položaju i obliku te veličini naselja, kao i o vlasništvu nad određenim prostorima općine Dugo Selo su katastarske mape iz 19. stoljeća. Ti nam podaci najčešće potvrđuju premise u elaboratu urbanističko-konzervatorske dokumentacije za Zajednički prostorni plan grada Zagreba i Zajednica općina Zagreb iz 1982. god. koje govore o kontinuitetu srednjovjekovne matrice naselja u većini sela općine Dugo Selo.

Pema operativnoj etnološkoj podjeli područje općine Dugo Selo ulazi u širu panonsku kulturnu zonu koja je — na osnovu niza zajedničkih kulturnih elemenata — zaokružena i logična cjelina.

U etnološkom pogledu, to su prvenstveno zajednički slavenski elementi u oblikovanju prostora, koje su — počam od srednjeg vijeka — sačuvala običajene norme i društvena nepisana pravila. Jedan od tih običaja je poseban vid kolektivnog zemljišnog vlasništva nad šumama i pašnjacima da — bi se članovima zajednice omogućilo iskorištavanje zajedničkog dobra. Tih je zemljišnih zajednica feudalnog porijekla ponajviše bilo u Hrvatskoj i Slavoniji prije I. svjetskog rata — oko 3000 tipova, i to različitih. Jačinu te slavenske srednjovjekovne tradicije zajedničkog vlasništva nad određenim dobrima ponajbolje ilustrira proces koji su kmetovi Božjakovine 1793. vodili protiv vlastelinstva, jer ovo **privatizira zajedničke šume**. Pojedini su

prostori — izvori, livade, ispasišta šume, putovi, vode, gajevi i staze — bili izuzetno značajni za zajednicu pa se nisu nikada ni dijelili, ostavši do danas sačuvani, primjerice ispasište (Leprovice) i zajednički centralni prostor (Preseka). Drugo važno socijalno obilježje koje povezuje ovo područje panonske kulturne zone je nekadašnja porodična zadruga i zadrudni život ove socijalne institucije kojoj se također pripisuje slavenska starina i porijeklo koji su snažno utjecali na formiranje prostora općine Dugo Selo. Porodična je zadruga bila proizvodno-socijalna zajednica jedne obitelji, koja je kao svojevrsna inokosna porodica uključivala, uz oca i majku, oženjenu braću, nevjeste i djecu. Svi su članovi u okvirima zajednica imali proizvodna zaduženja. Počam od srednjeg vijeka i plaćanja poreza »po dimu, dimnica«, pa sve do ukidanja kmetstva u 19. st. i plaćanja poreza po veličini selišta, živjela je jedna velika porodica u tako proširenom sastavu od nekoliko inokosnih porodica na jednom mjestu, na jednoj okućnici. Na takvoj okućnici bilo je uz veliku hižu smješteno niz manjih »klijeti« u kojima su živjela oženjena braća. Ovakav način zajed-

ničkog stanovanja posve je iščezao. Još se ponegdje nađu pojedini primjeri tzv. klijeti ili veće zadrudne hiže. Raspadanjem porodičnih zadruga parceliraju se velike okućnice na niz manjih, te nastoje novi tip naselja koji očituje nekadašnje postojanje porodične zadruge, koja je sada već podijeljena. Iz katastarskih karata saznajemo da vlasnici niza okućnica u jednoj ulici, u jednom prilazu, na jednom potezu potječu iz jedne iste obitelji. U diobenim jedinicama prostora, pojavom istovrsnih diobenih površina, pojavljuje se potkraj 19. st. inokosna porodica.

Slaveni su tijekom 5. i 6. stoljeća u plemenima i rodovima naseljavali prostor današnje Jugoslavije. Sela — vasi — sastojale su se od zaselaka nazvanih prema imenu roda i plemena. Ta je slavenska značajka ostala djelomice sačuvana i do danas u mnogobrojnim imenima naselja panonske zone. Iz te najranije kulturne veze sa Slavenima ostali su vrlo uporno i stoljećima dobro čuvani slavenski toponimi. K tome slavenska je tradicija očuvana i u arhitekturi — tehnika gradnje drvene arhitekture; horizontalno slaganje platica, ili vezanje oblaca na tzv. »hrvatske vugliče«, zatim

Lupoglav — ulična vizura



tehnika pokrivanja krovšta raženom slamom, te vrlo značajan i specifičan konstrukcijski drveni vezivni elementi poznat u nas pod imenom klin, moždenjak. Isti je element pod istim ili sličnim imenom poznat i u drugih Slavena. Podudarnost detalja u formi, konstrukciji, funkciji i nazivu ustanovljeni na širem slavenskom području osnova su za uočavanje slavenskog kulturno-historijskog sloja u građnji kuća.

Mađarski utjecaj na panonsku kulturnu zonu bio je znatan, osobito u njenom sjevernom dijelu. Primjerice riječi **soba** koja označuje prostoriju u kojoj je peć, zasigurno potječe od mađarske riječi **szoba**. Ovaj utjecaj jezika značajan je za građansku Hrvatsku. Na području sela općine Dugo Selo, a i šire panonske zone, rijetko se čuje riječ **soba**. Još uvijek se upotrebljava riječ **hiža**, u istom značenju, za prostoriju u kojoj je peć. Njemački utjecaj, najrecentniji, donekle u manjoj mjeri očituje tehnika gradnje, a također i nazivlje.

Znači, i tip naselja ovisi o nizu uzroka od lokalnih topografskih pogodnosti, reljefa i prirode do zemljišno-ekonomskih prilika, nepisanih zakona, običajnog prava i tradicije koja se uvriježila kao zakon i moralna obveza.

Ukratko, na području današnje općine Dugo Selo razlikujemo slijedeće tipove naselja:

I. Ravničarska naselja:

1. Tip srednjovjekovnog staroslavenskog naselja s centrom različito označenim (poklonac, lipa, bunar i sl. danas vatrogasni dom, (npr.) i očuvanim zajedničkim zemljištem zvanim mjesna rudina ili već ovisno o imenu mjesta (Leprovice, Preseka, itd.). Oblik naselja je longitudinalan uz glavnu cestu (Leprovice — Hrebinec) ili polukružan (Preseka).

1. a. Tip srednjovjekovnog naselja kojemu su zajednički prostori očuvani u vidu vlasništva župe (Lupoglav) ili je taj prostor tijekom 19. st. isparceliran i podijeljen (Ježev, Okunščak, Jalševac). To su uglavnom veća razvijenija naselja s izrazito razvijenom mrežom putova i označenim središtima.

1. b. Tip naselja s pravilnim rastrom putova uz koje su smještene okućnice. Vlasnici okućnica u jednoj ulici (putu, prilazu) pripadnici su iste porodice. Značajno je da je i raspored objekata na okućnici pra-



Hlebinec — klijet s ukrasima

vilan i redovito se ponavlja. Stambena kuća je uvučena s puta (ceste, prometnice, savskog nasipa) prema kojem je okrenuta užim pročeljem, a u pozadini su gospodarski objekti (Prevlaka, Oborovski Novaki, sjeverni dio Oborova uz Savu, Struga).

II. Brdska naselja i naselja uz pobrda

1. Tip zadružnog naselja — naselje Prozorje uz pobrde Martin-Brega — sastoji se od niza zaselaka koji nose ime nastavajuće obitelji: Grgušići, Herendići, Haleri, s naznačenim centrom u vidu šireg prostora na kojem je poklonac i javni bunar (Hrebinec). Parcele su rahlo izgrađene.

2. Patronimička naselja vezana uz pojavu kršćanstva (Sv. Martin, Sv. Briccius).

a) vinogradarskog karaktera Martin-Breg, Stančić, — centar je naznačen, značajno je postojanje javnih bunara,

b) stambeno-poljoprivrednog karaktera — Brckovljani — centar je ostvaren uz sakralne objekte.

Tradicijska arhitektura područja općine Dugo Selo

Osnovne karakteristike konstrukcije stambene kuće i gospodarskih objekata

1. Temelj je redovito od kamena, cigle ili betona.

2. Stijene su učinjene od horizontalno slaganih tesanih ili piljenih hrastovih platica.

Platice se na uglovima vežu na tzv. »njemačke vugle«, koji su nekadašnje ukrasno izvedeni, primjerice u obliku tulipana ili na neki drugi način, primjerice tzv. vuglići s mustačima, dok su rijetkost objekti građeni na tzv. »hrvatske vugle«. Kukuruznjaci se grade od vertikalnih letava.

3. Krovšte čine rožnice s pajantom, rjeđe »na stolicu«.

4. Stropna konstrukcija stambenih kuća gotovo je uvijek vidljiva, i to u najvećoj prostoriji, tzv. »velikoj hiži«, a sastoji se od velike četvrtaste tesane grede, koja se naziva »sleme« i na kojoj je često ucrtana godina gradnje i inicijali tesaru i vlasniku kuće, te od poprečnih greda zvanih »trami« i dasaka utorenih na osobit način (šašovci).

Vanjski lik kuće

1. Stijene su redovito drvene i neožbukane, vrlo se rijetko izvana kreče ili žbukaju, što je dakako noviji utjecaj; sve zgrade imaju, u pravilu, pravokutni izduženi tlocrt.

2. Krovšte je relativno blago, dvostrušno, poluskošeno ili skošeno, pokriveno »biber-crijepom«, vrlo rijetko raženom slamom. Odnos visine stijena i krovšta prizemnih kuća je u omjeru 1:1, 1:1,5.

3. Zabati su u ravnini sa stijenama, zatvoreni vertikalnom daščanom oplatom.

4. Tremovi se često protežu cijelom dužinom dužeg pročelja. Trijem prizemnica je otvoren, natkriven, različito oblikovan i ukrašen rezbarijama i bojom. Katkada je po sredini dužeg pročelja istaknut drveni trjemić koji je redovito natkriven dvostrešnim krovčićem. Ono što odmah pada u oči jesu bogate rezbarije prema kojima se, kao i prema ostalim konstruktivnim elementima, ukoliko datacija nije poznata, može pratiti i utvrditi vrijeme nastanka zgrade. Rezbarije se razlikuju, počam od najjednostavnijih, gotovo elementarnih, preko vrlo rafiniranih do dekadentnih i šablonskih. Na rezbarijama su, a često i na ukrasnim uglovnim završecima, ukraši u boji, a vrlo često u trikoloru hrvatske zastave. Česti su i natpisi »Živio bog i Hrvati.« Takve ukrase i natpise dokumentiralo je već 1905/06. god. Društvo inženjera i arhitekta u mapi **Hrvatski građevni oblici**. Dakle, riječ je o pojavi s početka 20. st. na koju je najvjerojatnije vrlo snažno utjecao pokret Hrvatske pučke seljačke stranke.

UNUTARNJI RASPORED

Stambena izgradnja

1. Hiže — Prizemne kuće uglavnom su tročlanog rasporeda (velika hiža, kuhinja i klet) s unutarnjim hodnikom tzv. gankom, pragom iz kojeg se ulazi u svaku prostoriju zasebno a i na tavan.

b. Prizemne kuće s istaknutim trijemom, tzv. polutanom.

c. Hiže s podrumom, tzv. pivnicom ispod jednog dijela kuće (Ferenčakova ulica u D. selu).

2. Katnice zvane trem

— po unutarnjoj raspodjeli trem je isto kao i prizemnica tročlanog rasporeda u obje zone. Rjeđe ima višečlanu raspodjelu postora. Prizemna zona je u gospodarskoj funkciji, a na katu je stambeni prostor, a katkada i mali prostor trijema posebno natkriven dvostrešnim krovčićem.

Tremovi se nalaze u Prečecu, Oborovu, Preseki.

3. Gospodarska izgradnja

a. Staje i sjenici građeni su prema potrebama i mogućnostima, a veličina varira prema gospodarskoj moći. Staje i sjenici se grade kao samostalni objekti, ali pod jednim krovom. Redovito srednji prostor ostaje otvoren za kola, a prostrani

prostori su za stoku i sijeno. Lijepe primjeri sjenika su oni iz Tedrovca, Svibja i Grbušića. Tavanski prostor iskorištava se za sijeno. Ispred prostora staje često se proteže otvoren, natkriven trijem ukrašen rezbarijama.

b. Kružne peći grade se kao samostalni objekti ili u sklopu ljetne kuhinje iz koje se loži, a za to ima najviše primjera.

c. Kuvarna je samostalna jednostorna zgrada u kojoj se ljeti kuha.

d. Svinjac i kokošinjac objekti su manjih dimenzija, građeni od tesanih platica s dvostrešnim krovčićem i pokrovom od »biber-crijepa«. Često je dvorišno pročelje bogato ukrašeno rezbarijama.

e. Kukuruznjaci su izvedeni od vertikalnih letvica ili u pleteru, pravokutnog izduženog oblika, s dvostrešnim krovčićem. Leže na povišenom temelju od cigli ili kamena.

f. Hambari su posebne građevine, a služe za spremanje žitarica. Iznutra su podijeljeni na tzv. oka. Evidentirana su tek dva hambara (oba građena na kat) — jedan u Prikraju 34, a drugi u Prečecu. U ovom kraju su raritetni, a tipološki se nadovezuju na sjevernije bjelovarsko područje i dalje na slavonsko područje.

Graditelji

Graditelji stambenih gospodarskih zgrada s područja općine Dugo Selo su seljaci koji su — uz ostale poljoprivredne uslove — gradili, rezbarili, tesali, projektirali. Bilo je tesara palera i cimermana koji su kao grupa graditelja putovali i gradili kuće. Poznati paleri bili su iz Ostrne, Ježeva, Svibja i drugih sela. Često su na tzv. sljemenu ucrtavali godinu gradnje, ime vlasnika kuće, svoje ime ili IHS te su nam često ostavljali dragocjene podatke o nastanku objekta i imenu graditelja. Navodimo objekte kojima su poznati graditelji i godina gradnje ili je na osnovu predaje ostao spomen o njima:

Otok Svibovski 34 — Prema kazivanju, tesar je bio Janko Vrbančić, a kuća je građena 1903. god.

Okunščak — 30 — Prema kazivanju, godina gradnje bila je ucrtana na tzv. sljemenu koje su izvadili prije 4 godine. Kuća je građena 1894.



Preseka — očuvani centar naselja kao zajednički prostor svih stanovnika

god., a gradili su je tesari Šiletići iz Velikog Vrha (Prigorje).

Preseka 65 — Na sljemenu je ucrtana 1877. god., tesar je bio Luka Kolar.

Oborovo 115 — Na sljemenu je ucrtana 1871.

Ivanja Rijeka 57 — Na sljemenu je ucrtana 1873. god., a tesar je bio Štefan Fucke ili Facke;

— pleteni kurušnjak kraj kuće radio je prije 45 godina Feketić iz Ivanje Reke.

Svibje 2 — Na istočnom pročelju na platici ucrtana je 1879. god.

Greda 7 — Na sljemenu je ucrtana 1879. god.

Ježevo 121/1 — Prema kazivanju, objekt su gradili tesari iz sela Ježeva iz obitelji Hrdana.

Lupoglav 471 — Na trijemu kod ulaza crtorezom je načinjen natpis: »Paler Mijo Cesar«.

Prikraj 34 — Iznad ulaza u hambar ucrtana je 1865. god.

Sop 47/1 — Na ulaznom trijemu ucrtana je 1921. god. i natpis: GRANIČNIK STJE DUMIĆ VUG što se ovdje tumači kao: gradili Nikola i Stjepan Dumić iz Vugrovca.

Leprovica 42 — Prema kazivanju, kuću su gradili Tomo Jambrek iz Ostrne s pomoćnicima Andrijom i Stjepanom Jambrekom i Mijom Novakom. Tomo Jambrek bio je tzv. vođa partije.

Leprovića 45 — Kuća je, prema prema predaji, građena 1895. god. po uzoru na izvjesnu posavsku kuću, a gradio ju je Cesar Imbre iz Obedišća.

Savski Nart 1 — Na ulaznom je trijemu zapisano: Štefan Bogdan i Marko Janković tesari, Jakob Bogdan Kralj, kuće gospodar 19 IHS 00. Prozorje bb — Tesari iz sela: Grgušići Blaž i Makar Josip.

Oborovo 226 — Na polutan je crtorezom i bojom zapisano: Štefan Sočnić 19 IHS 09, Živila Hrvatska. Hrebinec 36 — Palem Mijo Habitor (iz Ježeva) kućevlasnik Stjepan Balija, izvedeno rezbarijama na trijemu kuće.

Kako su kuće bile drvene i bez stalnih temelja, mogle su se i prevlačiti. Prema kazivanju Stjepana Pužeka iz Leprovića 42, majstor koji je prevlačio kuće na »valcima s vitlom« zvao se »vlekić«, a poznati »vlekić« je Jandrić iz Rugvice.

BIBLIOGRAFIJA

Josip Adamček: **Povijest vlastelinstva Božjakovine i okoline**, »Kaj« IV, Zagreb 1981, str. 105–134.

Josip Buturac: Brckovljani — Božjakovina 1209–1980.

Josip Ćuk: Velka župa prigorska. Zagreb 1942. godine

Enciklopedija Hrvatske povijesti i kulture, 1980, str. 580, seoska samouprava

Enciklopedija br. 6, JLZ, Zagreb, 1969, str. 728, zemljišne zajednice

Peter First: **Obnova in varstvo arhitekturne dediščine**, Ljubljana, 1979.

Stjepan Pavičić: **Moslavina i okolina**, »Zbornik Moslavine« I, Kutina, 1968, str. 127.

Nadežda Pešić — Maksimović: **O metodi istraživanja spomeničkih vrijednosti seoskih sredina**, »Zbornik zaštite spomenika kulture« XIX, Beograd, 1968, str. 105 do 116

Nadežda Pešić — Maksimović: **Spomeničke vrijednosti seoskih centara u Srbiji**, Beograd, 1984, str. 9–141.

Franjo Rački: **Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godina**, »Starine« IV, JAZU, Zagreb, 1972.

Davor Salopek: **Metodologija aktivne zaštite ruralnih ambijenata, studije uz pros-**

torni plan općine Sisak, »Arhitektura« br. 154, Zagreb, 1975.

Gjuro Szabo: **Izvještaj o radu zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historijskih spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji za godinu 1911**, »Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva«, NS XII, Zagreb, 1912.

Josip Trupec: **Općina Dugo Selo danas, jučer i sutra**, »Kaj« IV, Zagreb, 1981, str. 3–60.

Dokumentacija Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu

Zajednički prostorni plan grada Zagreba i Zajednica općina Zagreb, Elaborat urbanističko-konzervatorske dokumentacije, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture 1982. god.

Generalni urbanistički plan grada Zagreba

PROSTORNI PLAN REGIJE

Savezni zavod za statistiku: Popis stanovništva i stanova 1971. godine. Stanovi, godina izgradnje i kvalitet, Beograd, 1972.

IZVORI

Katastarske mape iz 19. st. — Katastarski ured općine Dugo Selo

Arhiv Kukuljević-Sakcinski — Povijesni muzej, Zagreb

ICOM — ICOM

Ne zaboravimo predmet muzeja

Simpozij ICTOP-a u Dubrovniku, 2–6. 9. 1985.

Ivo Maroević

Filozofski fakultet, Zagreb

Primljeno: 20. 1. 1987.

Potkraj ljeta 1985. god. u Dubrovniku je održan — po prvi put u našoj zemlji — godišnji sastanak i simpozij ICOM-ova Međunarodnog komiteta za odgoj i obrazovanje muzejskog osoblja (ICTOP) s temom **Ne zaboravimo predmet muzeja**. Simpoziju je prisustvovalo 18 stručnjaka iz zemlje i inozemstva, a održavao se u prostorima Interuniverzitetskog centra u Dubrovniku. Muzejski radnici Dubrovnika pružili su svesrdnu pomoć i pomogli u organiziranju pratećih aktivnosti, kao i u vođenju administracije simpozija.

U uvodnoj riječi Patrick J. Boylan (Velika Britanija), predsjednik Komiteta, govorio je o značenju teme i o dvoznačnosti naslova, koji posebice u engleskom jeziku, a uz ovakav naš pomalo doslovni prijevod i u našem jeziku, znači muzejski predmet i predmet ili sadržaj muzejskog rada. Ova dvoznačnost istovremeno ukazuje na neraskidivu povezanost muzejskog rada s muzejskim predmetima. Ukazujući na postupno smanjivanje interesa za muzejski predmet u odnosu na muzeografska i ostala sredstva koja u muzeju današnjice stoje osoblju na raspolaganju za prenošenje muzejske poruke, Boylan se založio da muzejski predmet bude u fokusu interesa, kao i u centru muzeoloških obrazovnih programa, posebno onih na sveučilištima gdje teorijski aspekt prevladava nad praktičnim.

Frans Schouten (Nizozemska) iznio je iskustva Reinwardt Akademije iz Leidena u obrazovanju studenata za praktični rad u muzeji-

ma, a u tom je kontekstu bilo i izlaganje Mette Simpson Tang (Velika Britanija) koja je iznosila objekcije na profesionalno obrazovanje muzejskog osoblja s konzervatorskog aspekta prvenstveno ukazujući na potrebu brige u rukovanju i održavanju muzejskih predmeta.

Praktične primjere iznosili su neki drugi sudionici simpozija. Tako je Jan Cuyppers (Belgija) govorio o problemu rukovanja etnografskim predmetima na terenu, prvenstveno na primjerima iz afričkih zemalja, kad je na raspolaganju neuvježbano osoblje, upućujući na niz praktičnih rješenja identificirajući ih kao podlogu za specijalne programe, kojima bi se obrazovali pomoćnici pri kolekcioniranju i transportu takvog materijala. Jane R. Glaser (USA) iznijela je iskustva o gledne studije o preventivnoj brzini za muzejske predmete, koju je Smithsonian Institution provela u Pakistanu, posebno ističući probleme s kojima se susreće gost-stranac kad provodi takvu akciju u